

מקווה ישראל

כתב: יצחק בן עוזר

גילוי נאות

גבעת הפילבוקס שבתל גיבורים). האמבולנס הסתובב וחזר צפונה, כדי לצאת מטווח הירי, ואז הנהג החליט להיכנס לחולון דרך מקווה ישראל. האמבולנס עבר דרך השער שעל כביש ירושלים, ועשה דרכו בשדרת התמרים שעוד נתייחס אליה בהמשך. כשהייתי בבית הספר היסודי היינו יוצאים מדי פעם, במסגרת שיעורי החקלאות, לעבודה בגן הירק של מקווה ישראל, וכשהתבגרתי עבדתי בחופשת הקיץ בגן הירק המקומי (משימות שהיום מוטלות על עובדים זרים). בהמשך שימש מגרש הכדורסל המקומי אותי ואת חבריי למשחקים בסוף השבוע. אכן, יש לי סנטימנטים רבים למקום, ואני מקוה שהוא יישאר כמות שהוא ולא יהפוך בעתיד למתחם נדל"ן ולמקבץ של מגדלים רבי קומות שיתהדר בשם אטרקטיבי כדוגמת "סבינוי חולון".

היזום וההקמה

היזומה הראשונית להקמתו של חינוך חקלאי בארץ ישראל נולדה בפריז בשנת 1860. ב-17 במאי 1860 התכנסו כמה יהודים שהיו במצב כלכלי טוב מספיק כדי להתפנות לחשיבה ועשייה "ציונית" בביתו של קרל (או שארל, לחסידי השפה הצרפתית) נטר, והקימו את חברת "כל ישראל חברים" (כ"ח). מטרתה הייתה לעודד התיישבות יהודים בארץ ישראל. היהודים שישבו אז בארץ התרכזו בחמש ערים: ירושלים, יפו, חברון, צפת וטבריה, והכינוי שהודבק להם היה "היישוב הישן". הם התקיימו מתרומות שנאספו בגולה (כספי החלוקה).

בשנת 1867 התגבשה קבוצה קטנה של יהודים צעירים בתוך הקהילה הירושלמית, שהחליטה לסטות מהתלם וניסתה לאתר אפשרויות כניסה למעגל העבודה (מזכיר במקצת את השיח הנוכחי בנושא התעסוקה

בדרך כלל המאמרים שאני כותב מתמקדים סביב אזורים או ערים בחו"ל שנכללים בתחום התמחותי כיועץ טיולים. תוך כדי הרהורים על הנושאים שעליהם אוכל לכתוב בעתיד הקרוב (ימי הקורונה) נזכרתי בשיעורי הספרות שלי מהתיכון. למען האמת, שיעורי הספרות לא היו אצלי בעדיפות ראשונה אבל בכל זאת נשאר משהו. אני זוכר עד היום את הניסיון של המורה לספרות לפרש את השיר "הבריכה" שנכתב על ידי המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק. משפט המפתח היה: "לא צריך לחפש את האושר רחוק כיוון שבהרבה מקרים הוא נמצא ממש בקרבתך" (כדאי אולי להטמיע את המחשבה הזאת כיוון שהיא יכולה לעזור בתחומים רבים ושונים). העברתי בדמיוני מעגל ברדיוס של 30 ק"מ מביתי, ונזכרתי שלפני כחודשיים שילבתי במפגש השנתי של חבריי לכיתה בתיכון סיור מודרך במקווה ישראל.

החלטתי שהפעם אחרוג ממנהגי ואכתוב על פנינה ירוקה שנמצאת בפאתי העיר הגדולה תל אביב. למען הגילוי הנאות אספר שאני קשור למקום משחר ילדותי. הוריי סיפרו לי שכמה ימים לאחר שנולדתי הובאתי באמבולנס מבית החולים בילינסון שבפתח תקווה לביתי שבחולון, שהיה ברחוב בילינסון. כשהאמבולנס התקרב לחולון נפתחה אליו אש מקלעים מהכפר הערבי תל עריש (כיום המדרון של

① חלק מבוגרי הריאלית של קוגל 1965, על רקע החזית הצפונית של בית

הכנסת במקווה ישראל. צילום: נחום חי

② אנדרטה לבוגרי מקווה ישראל שנפלו במלחמת העצמאות.

במגזר החרדי). באותם הימים לא היו ענפים כמו תעשייה, תיירות והיי-טק, והעיסוק העיקרי היה חקלאות, אולם עיסוק זה חייב בעלות על קרקע מחד וידע בתחום החקלאות מאידך. קבוצה זו פנתה לחברת כ"ח בצרפת, וזו החליטה לשלוח את קרל נטר לבדוק את השטח מקרוב. קרל נטר נסע לסיור מעמיק במצרים ובארץ ישראל. לאחר המפגש עם הקבוצה בירושלים (1868) חזר לצרפת כשהוא נחוש בדעתו להקים תשתית חקלאית עבור היהודים בארץ ישראל.

הוא הצליח לשווק את הרעיון שלו לחברת "כל ישראל חברים", שישיבה בפריז. אדולף כרמיה, שהיה מדינאי יהודי-צרפתי, אמר בנאומו לאחר קבלת ההחלטה שבית הספר החקלאי אמור להכשיר את היהודים לעבודת אדמה, שתאפשר את המשך המסורת של היהודים שהתיישבו כאן בתקופות הבית הראשון והבית השני ועסקו בחקלאות ורעיית צאן. חברת כ"ח קבעה שמשך הלימודים יהיה שלוש שנים, ובמהלכן יילמדו גם מקצועות עיוניים בשפה הצרפתית בנוסף ללימודי החקלאות, והתלמידים יתגוררו במקום בתנאי פנימייה. לאחר שקיבל את תמיכתה של חברת כ"ח הוא נפגש עם השגריר של האימפריה העות'מאנית בפריז. בעקבות השיחה הוא הגיע להסכם עם הסולטאן הטורקי שלפיו תוקצה קרקע להקמת בית ספר חקלאי בחסות השלטון העות'מאני. 30 שנה לפני המשיא ומתן הזה התגבשה באימפריה העות'מאנית תפיסה שיש צורך לפתח את החקלאות ואת החינוך ברחבי האימפריה. פיתוח החקלאות נועד לספק את צורכי המזון של הנתינים ואף לאפשר ייצוא של תוצרת חקלאית למדינות באירופה. הייצוא היה חשוב כדי להזרים כספים לקופה המידלדלת של האימפריה. ההשקעות בחינוך

- ① החזית הצפונית של בית הכנסת. צילום: רינה משל-גרונים
 ② הגמלון שמעל דלת הכניסה, בחזית הצפונית של בית הכנסת.
 צילום: רינה משל-גרונים

③④⑤⑥

יוסף נייגו שניהל את בית הספר בין השנים 1891-1902 הרחיב וגיוון את ענפי המשק החקלאי במקום על ידי הקמת לולים, רפת ומחלבה.

ב. יוחרו 2,600 דונם תמורת 750 גרוש לשנה, כל עוד השטח ישמש לצרכיו של בית הספר.

ג. בית הספר יהיה פטור ממס מעשר בגין רכישת חומרים וציוד לשימוש.

ד. מספר התלמידים שיהיו בגילים 13-16 יוגבל ל-60.

ה. התלמידים בבית הספר חייבים להיות נתינים עות'מאנים.

בשנת 1869 הוחל בגיוס כספים באירופה לצורך הקמתו של בית הספר. צוות ההקמה בראשות קרל נטר התמקם במערה שנחפרה באדמת הכורכר עד שתסתיים בניית מבני הקבע. קרל נטר תכנן בקפידה את כל המבנים והמתקנים העתידיים של בית הספר (בית הנהלה, בית מגורים למורים, יקב, חדר אוכל, רפת, בית כנסת), אולם תקופת כהונתו הקצרה לא אפשרה לו להשלים את כל מה שתכנן לעשות. המתחם המרכזי עוצב בסגנון של ארמון אירופי (מקבץ של מבנים שנמצאים מול שער כניסה כאשר שדרה רחבה מחברת בין השער והמתחם). העצים שניטעו

הנוער ברחבי האימפריה נועדו להפוך את הנתינים לאזרחים מועילים ונאמנים לשלטון.

הבעיה של האימפריה הייתה שקופתה המידלדלת לא אפשרה השקעה בפרויקטים, כך שהיעדר תקצוב מנע את ההשקעות בחינוך ובפיתוח החקלאות. ההצעה של חברת כ"ח הצרפתית להקים בית ספר הגיעה כמתנה משמיים ונפלה על קרקע פורייה. כאן המקום לציין ששיתוף הפעולה בין השלטון העות'מאני לבין חברת כ"ח הוביל בשנת 1904 לפתיחת בית ספר החקלאי "אור יהודה", ליד איזמיר שבטורקיה. השלטון העות'מאני היה מרוצה מהעובדה שיוחל בהטמעת הפרויקט מבלי שיצטרך להוציא כספים ממקורותיו. קרל נטר העדיף לקבל שטח ביפו, הן בגלל הריכוז של היהודים במקום והן בגלל הקרבה לנמל יפו. בסיומו של המשא ומתן נמסר לחברת כ"ח שטח שומם עתיר כורכר, שגודלו היה 2,600 דונם, בזיכיון ל-99 שנים. ברישיון (פירמאן) שקיבל קרל נטר מהשלטון העות'מאני נכללו התנאים הבאים:

א. בית הספר החקלאי יוקם בפרק זמן שיימשך עד שנתיים.

ולמד לימודי הוראה בפריז. משסיים את לימודיו נשלח ארצה וקיבל עליו לנהל את בית הספר החקלאי מקווה ישראל. בית הספר תוכנן במקור לקלוט כמה עשרות תלמידים, אבל יוסף ניגו דאג לתוספת תלמידים משמעותית בתקופה שבה ניהל את המוסד. לזכותו יש לזקוף את הקמת מרבית המבנים והמתקנים שתוכננו על ידי קרל נטר. אחת הדוגמאות הבולטות היא הקמת היקב שהשתמש בענבים שהניב כרם שנשתל במקום לצורך ייצור היין.

היקב היה ממוקם במרתף שנחצב באדמת הכורכר על ידי קבוצת חוצבים שהגיעה מאיטליה, וגם אחרי שפעילותו המסחרית הופסקה המשיך לתפקד והיווה גם את אחת מנקודות העצירה במסלולו של הסיור שאורגן על ידי מרכז המבקרים. לאחרונה הוא הוכרז כמבנה מסוכן ונסגר לציבור בעקבות סדקים שהתגלו בקירותיו. הוא הרחיב וגיוון את ענפי המשק החקלאי במקום על ידי הקמת לולים, רפת ומחלבה. תרומה נוספת שתיוקף לזכותו היא הקמת בית הכנסת בשנת 1896.

מדובר במבנה דו-קומתי עשוי לבני כורכר (ללא שימוש בבטון), שהקומה הראשונה שלו יועדה לתפילה וקריאה בספרייה, והחדרים שבקומה השנייה שימשו כחדרי לימוד. ארון הקודש הובא על ידי קרל נטר לזכר אביו שנפטר שנה קודם לכן והמתין עד להשלמת המבנה בשנת 1896. בחזית הצפונית של המבנה (זו שפונה לשדרת הדקלים המפורסמת) יש מזרקה, ודלת הכניסה לבית הכנסת והגמלון שמעליה מרשימים מאוד. בדלת הכניסה ניתן להבחין במגן דוד מצויר (בתוכו צמד האותיות ממ יוד, שהן ראשי התיבות של מקווה ישראל) ובציור של לוחות הברית. על הגמלון כתוב: מקווה ישראל, ומתחתיו אזכור

בשדרה המקורית היו עצי תות שהיו נפוצים בצרפת בגלל תרומתם העקיפה לתעשיית המשי. עצי התות לא נקלטו, והם הוחלפו מאוחר יותר בדקלים מזן ושינגטוניה שהיו עמידים יותר. המבנים הראשונים נבנו מאבן כורכר מקומית, וגם היום ניתן לראות את אותה אבן בסיסית בקטעי קירות שנחשפו. בית הספר נפתח ב"ד אדר תר"ל (15.2.1870), וקרל נטר היה המנהל הראשון של המוסד. שמו של בית הספר נלקח מהתנ"ך, שם הוא מוזכר בשני פרקים שונים בספר ירמיהו. בפרק י"ז פסוק י"ג נכתב: "מקווה ישראל ה' כל עוזבך יבשו יסורי בארץ יכתבו כי עזבו מקור מים חיים את ה'". בפרק י"ד פסוק ח נכתב: "מקווה ישראל מושיעו בעת צרה למה תהיה כגר בארץ וכאורח נטה ללון". המילה מקווה קשורה למים ומשמעותה גם "תקווה". ניתן לשייך את שתי המשמעויות לבית הספר: הקרבה של המתחם לנחל איילון כמקור למי השקיה, ולימוד החקלאות שהוא פתח של תקווה לחיבור לאדמה ולפיתוח ענף כלכלי בסיסי במשק של כל מדינה.

המנהלים הבולטים

במשך 150 שנות קיומו שימשו רבים וטובים כמנהלי בית הספר. בגלל קוצר היריעה אסתפק בציון פועלם של שלושת המנהלים שהותירו רישומם יותר מהאחרים. הראשון היה כמובן קרל נטר, האיש שיזם, קידם את הרעיון, הקים את בית הספר וניהל אותו בשלוש השנים הראשונות לקיומו. קרל נטר נולד בשטרסבורג שבצרפת ב-14 בספטמבר 1826, נפטר ביפו ב-2 באוקטובר 1882 ונקבר במקווה ישראל.

המנהל השני שהטביע חותמו היה יוסף ניגו שניהל את בית הספר בין השנים 1891–1902. יוסף ניגו שנולד בטורקיה היה אגרונום במקצועו

לחברה המייסדת - "חברת כל ישראל חברים", ומעל לזה שמה של החברה בצרפתית: Alliance Israelite Universelle.

בשנים 2016-2017 בוצע בבית הכנסת פרויקט של שימור שבמסגרתו הוחלפו חלונות ומנורות. אחד האירועים היותר בולטים בתקופת כהונתו של יוסף נייגו היה המפגש ההיסטורי בין חוזה המדינה בנימין זאב הרצל לבין הקיסר הגרמני וילהלם השני. המפגש תוכנן להיות בירושלים, שאלה הגיע הקיסר הגרמני כדי לחנוך את כנסיית הגואל בעיר העתיקה. בנימין זאב הרצל מיקד

את ביקורו היחיד בארץ למפגש עם הקיסר, כיוון שראה במפגש הזה מעין מקצה מדינית שתגרור סיוע של הקיסר הגרמני בקידום ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. הקיסר הגרמני עמד בראש מעצמה אירופית, והרצל היה מעוניין בהשגת הסכמתו להתיישבות יהודית בארץ ישראל, וזאת לאור קשריו והשפעתו של הקיסר על הסולטאן הטורקי עבדול חאמיד השני.

הטורקים ששלטו בארץ לא התלהבו מהביקור של הרצל שנתפס

① הופעה בפני תלמידים.

② המתפרה.

④ לאחר שהתברר שבשל התרגשותו של הצלם החובב לא רואים את הרצל בתמונה עם הקיסר הגרמני, הוזעק הרצל לגג ביתו של הצלם, ושם הוא צולם בפוזת שחיקתה את הסיטואציה שבה פגש את הקיסר. הצלם השתמש בטכניקת פוטומונטז' (הפוטושופ של פעם) כדי ליצור מתוך שתי התמונות תמונה אחת שבה מופיעים שני המנהיגים.

צילום: David Wolfson

בטכניקת פוטומונטז' (הפוטושופ של פעם) כדי ליצור מתוך שתי התמונות תמונה אחת שבה מופיעים שני המנהיגים. בנקודה שבה התנהל המפגש ההיסטורי הוצב בשנת 2012 פסל שעוצב על ידי האומן מוטי מזרחי, שהתבסס על אותה תמונה "מעובדת". הפגישה המקורית שנקבעה בירושלים אכן התקיימה ב-2 בנובמבר 1898, ואליה הגיע הרצל ברכבת. השיחות בין הרצל לקיסר היו קצרות ולא הביאו לתשובה חיובית רשמית מן הקיסר, אבל 19 שנים מאוחר יותר, בדיוק באותו תאריך, ניתנה הצהרת בלפור שהייתה אבן דרך חשובה בדרך להקמת מדינת היהודים.

המנהל השלישי שהותיר את רישומו על בית הספר היה אליהו קראוזה, שהתמנה לתפקיד בשנת 1914 וכיהן בו במשך 42 שנה. אליהו קראוזה נולד בשנת 1878 בברדיאנסק שבחצי האי קרים. הוא סיים בית ספר יסודי במקום הולדתו, אך משניסה להתקבל לתיכון נתקל בסירוב של השלטונות שבאותה תקופה לא אפשרו ליהודים להתקבל לתיכון.

בעיניהם כמהפכן. הרצל הגיע לארץ ישראל עם סיפור כיסוי של עיתונאי שמייצג עיתון וינאי שנועד לסקר את ביקורו של הקיסר הגרמני בארץ ישראל. הוא נפגש עם הקיסר בפעם הראשונה בטורקיה, ושם נקבעה פגישה נוספת בירושלים. אף שבשנת 1898 כבר הייתה רכבת שנסעה על המסילה בין יפו לירושלים (החלה לפעול בשנת 1892), בחר הקיסר הגרמני להתנהל בשיירה ארוכה של סוסים וכרכרות בדרך העתיקה שחיברה את שתי הערים הללו. השער הצפוני של מקווה ישראל משיק לדרך זו (כיום עובר בתוואי שלה כביש ירושלים שמספרו 44).

הרצל, שהיה עיתונאי מנוסה, הבין שתמונה טובה אחת עדיפה על אלף מילים, ובחר את נקודת ההשקפה הנ"ל כתפאורה למפגש ההיסטורי בינו לבין הקיסר הגרמני, כאשר משימת צילום האירוע הוטלה על דוד וולפסון שהיה מזכירו. יוסף נייגו דאג לקבלת פנים חגיגית הן על ידי קישוט הזירה בפרחים והן על ידי הצבת תלמידי בית הספר בקדמת הבמה. משתם הטקס מיהר דוד וולפסון לצלם דאוד סבונג'י ביפו (אז לא הייתה מצלמת פולארויד או מצלמה דיגיטלית) כדי שיפתח את התמונה, ואז התברר שבשל התרגשותו של הצלם החובב לא רואים את הרצל בתמונה. הרצל הוזעק לגג ביתו של הצלם, ושם הוא צולם בפוזת שחיקתה את הסיטואציה שבה פגש את הקיסר. הצלם השתמש

① מופע התעמלות אומנותית של התלמידים.

② ביקורו של הלורד בלפור 1925 במקווה ישראל.

③ ביקור יצמן במקווה ישראל בשנת 1946. מימין – קראוזה.

בשנת 1918, עם סיום המלחמה, היה צריך לארגן את בית הספר מחדש. עם חידוש הלימודים שינה אליהו קראוזה, בתיאום עם חברת כ"ח, את שפת ההוראה מצרפתית לעברית, וזאת על רקע מלחמת השפות והחייאת השפה העברית. אחד המחזורים המענינים סיים את לימודיו בשנת 1923. הבוגרת הראשונה במחזור זה (עד אז הייתה הדרת נשים) הייתה עדה לרנר. בוגר אחר שעורר עניין היה אחמד טוקאן, שהיה נצר למשפחה מכובדת מאוד מהעיר שכם (אחיו איברהים ואחותו פדוא נחשבים למשוררים הפלסטינים הבולטים, וקרובת משפחתו הייתה המלכה עאליה שנישאה למלך חוסיין). אחמד טוקאן יישם את מה שלמד כאן, והפך למנהל של בית הספר כדורי שהוקם בטול כרם בשנת 1933, ובהמשך התקדם ומילא שורה של תפקידי שר בממשלת ירדן.

בשנת 1926 נוסד במקווה ישראל סניף של ארגון ההגנה, וכל התלמידים והמורים עברו הכשרה צבאית. בכך נוצר הקשר העמוק בין בית הספר החקלאי למערך הביטחון, שהגיע לשיאו לקראת מלחמת העצמאות.

בוגרי בית הספר בנו את הקיבוצים והמושבים בגליל ובנגב, והיה להם תפקיד משמעותי במלחמת העצמאות. המרתף של היקב שימש מתחם לאימוני ירי, היות שהדי היריות נבלעו בקירות הכורכר.

המסגרייה של בית הספר שנועדה במקור לתיקון ושיפור ציוד חקלאי ששימש את בית הספר נוהלה על ידי המהנדס דוד ליבוביץ, שנמנה עם סגל המורים של בית הספר. דוד ליבוביץ פיתח כאן את תותח הדוידקה שהיה אחד מכלי הנשק המרשימים של הצבא שבדרך, במהלך מלחמת העצמאות. דוד ליבוביץ נולד בשנת 1904, וכשמלאו לו 23 עלה ארצה

אחיו הגדול שהיה רופא בבולגריה המליץ לו לעלות ארצה ולנסות להתקבל לבית הספר החקלאי מקווה ישראל. אליהו ואחיו אפרים עלו ארצה בשנת 1892. שני האחים נקלטו ללימודים במקווה ישראל. אליהו סיים את לימודיו בהצטיינות וקיבל מלגה להמשיך להשתלם בבית ספר גבוה לחקלאות בצרפת. בסיום לימודיו הופנה על ידי יק"א (ארגון להתיישבות יהודית שנתמך על ידי הברון מוריס הירש) לאיזמיר שבטורקיה, כדי להקים עבור יהודי העיר בית ספר חקלאי.

בתחילת המאה ה-20 עבר לנהל את חוות סג'רה שבגליל. כאן בחווה נחשף אליהו קראוזה ליוזמות יצירתיות שהובילו להקמת קולקטיב חקלאי ראשון בארץ ולשילוב של עבודה עם שמירה עברית.

יוזמה נוספת הייתה צירופן של הנשים לעבודה בשדה ולשמירה. אליהו קראוזה, שלא היה מודע לתפיסות העולם החדשות הללו, הסכים לאמץ אותן. התוצאות לא אכזבו, והחוזה הפכה לסיפור הצלחה. מניה שוחט, שהובילה את המהלכים, החליפה את אליהו קראוזה בתפקיד מנהל החווה, ולימים הקימה כאן את ארגון השומר.

בשנת 1914 סגר אליהו קראוזה מעגל והתמנה למנהל של בית הספר החקלאי מקווה ישראל. הוא קיבל את הניהול בתקופה סוערת שבה התנהלה מלחמת העולם הראשונה. המלחמה יצרה בעיה מאחר שטורקיה הצטרפה לגרמניה כאשר צרפת הייתה מצידו השני של המתרס. בסיטואציה הזאת כספים שמקורם בצרפת לא יכלו להגיע ארצה. מה שסייע לבית הספר החקלאי לשרוד היה הפירמאן שנחתם עם הקמתו מול השלטון העות'מאני, שלפיו תלמידי בית הספר ייחשבו לאזרחים עות'מאנים. באותו הסכם נכתב שבכל מצב יישארו לפחות 20 תלמידים. הידע הרב של אליהו קראוזה סייע בידו לשרוד את תקופת המלחמה כיועץ לג'מאל פשה שהיה השליט העות'מאני של ארץ ישראל וסוריה. ג'מאל פשה שלח את אליהו קראוזה לחקור את האפשרות של נטיעת עצים בנגב, והמחקר שעשה אליהו קראוזה שימש מאוחר יותר לנטיעת עצים בנגב.

- ① הבילויים במקווה ישראל בשנות ה-40. צילום: דוד אריאב
 ② החזית הדרומית של בית הכנסת והחצר שבקדמתה.
 ③ אוסף של פריטים שהיו שימושיים מאוד בעבר מוצג בחדר הסמוך למסגרייה. צילום: דוד אריאב

השלטון העות'מאני. הפלחים שישבו בכפר יאזור נהגו לזרוע חלקות שהיו בתחומי השטח שהוקצה לבית הספר. הם לא קיבלו את העובדה שהשטח אינו שייך להם, אף על פי שבשנת 1858 קבע חוק הקרקעות העות'מאני שהפלחים לא יוכלו לעבד יותר אדמות שאינן בבעלותם.

במהלך השנים עד למלחמת העצמאות היו התנכלויות לא מעטות מצד אנשי הכפר יאזור לבית הספר החקלאי (גנבה של יבולים וציוד חקלאי, אלימות), אבל יש לציין שהיו גם משפחות משני צידי המתרס שקיימו יחסי שכנות טובה. כמה פעמים התלוננו אנשי בית הספר על ה"פלישה" לאדמתם, והממשל העות'מאני "הסביר" לאנשי יאזור את המצב המשפטי מנקודת ראותו (כולל קנסות). ב-22 בינואר 1948 נסע טנדר ובו שבעה נוטרים בפיקודו של אליהו שמיר לסיור אבטחה. אליהו שמיר, שהיה בוגר מקווה ישראל ואחיו של הסופר משה שמיר, וששת חבריו, נהרגו בעת מילוי תפקידם, ממארב בתוך הכפר יאזור.

והתקבל כמורה בבית הספר מקווה ישראל. הוא היה מורה למכניקה והיה גם אחראי להפעלת המסגרייה. במקביל הוא עבד תקופה מסוימת במפעל תע"ש שעסק בפיתוח נשק עבור ארגון ההגנה. לקראת סוף שנת 1947 הוא הגה את הרעיון של הטלת חומר נפץ מרחוק, והתוצר הסופי שהתקבל היה מרגמה בקוטר שלושה אינץ' שירתה פגז שמשקלו היה 40 ק"ג. טווח הירי היה 300 מ' בלבד והנשק לא היה אמין, אבל הרעש שהקים הטיל את מוראו על הערבים.

בסך הכול יוצרו שש מרגמות שלקחו חלק בקרבות רבים במלחמת השחרור. אותן המרגמות הוצבו באתרים שונים ברחבי הארץ, שהמפורסמים שביניהם הם כיכר הדוידקה בירושלים וצפת. דוד ליבוביץ הרכיב בבית המלאכה גם פצצות ורימוני יד. מקווה ישראל שימש בסיס לפלוגת הנוטרים שאבטחה את הדרך לירושלים. היחסים עם הערבים שישבו בכפר יאזור ידעו עליות ומורדות והיו מורכבים מאוד מאז הוחלט על הקמת בית הספר בשטח שנמסר לו על ידי

כחודש לאחר מכן יצא ממקווה ישראל כוח שתקף את בית החרושת לקרח ופוצץ כמה מבנים במתחם שבו שכנה מפקדתו של חסן סלאמה. ב-28 באפריל 1948 יצאו ממקווה ישראל אנשי גדוד 52 של חטיבת גבעתי, שתקפו את הכפר תל עריש (אחד הקרבות הקשים והפחות מוצלחים שהסתיימו בנפגעים רבים). התרומה הגדולה של מקווה ישראל להגנת המולדת מצאה ביטוי בהשתתפות הגבוהה של בוגרי בית הספר במלחמה. 12 מבוגרי בית הספר שמצאו את מותם במלחמה מונצחים באנדרטה שניצבת בגן הבוטני. בתקופתו של אליהו קראוזה הוא התבקש על ידי הנרייטה סולד שהייתה אחראית על עליית הנוער לפתח מסלול מיוחד עבור נוער דתי שיאפשר לתלמידים הקפדה על תפילות, מזון כשר ושמירה על השבת. הוא נענה לדרישה, ומכאן ואילך מתקיימים מסלול דתי ומסלול חילוני זה לצד זה עד ימינו אלה. מקווה ישראל מילא תפקיד חשוב בהקמתה של מדינת ישראל, ויעיד על כך יותר מכל ציטוט מפיו של דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל: "אלמלא הוקם מקווה ישראל – ספק אם הייתה קמה מדינת ישראל".

היו גם כמה מורים שהטביעו את חותמם בבית הספר. מאיר ויניק, שהיה מהנדס, כימאי, חקלאי ומורה, הקים במקווה ישראל תחנה לחקר החקלאות, שעסקה בשני נושאים עיקריים: איתור פתרונות השקיה ושיפור בתנובת פרי ההדר על ידי פיתוח שיטות לזיבול הקרקע. אדם מפורסם אחר היה המורה לטבע יהושע מרגולין, שמאוחר יותר כתב ספרי זואולוגיה, הקים את פינת החי הראשונה בתל אביב ונמנה עם צוות ההקמה של סמינר אורנים להכשרת מורים לתנועה הקיבוצית.

- ① המסגרייה שנוהלה על ידי דוד ליבוביץ, וברקע הדוידקה שיוצרה על ידו והייתה אחד מכלי הנשק הכבדים אז שלקחו חלק במלחמת העצמאות.
צילום: דוד אריאב
- ② הבריכה העגולה שבחזית הצפונית של בית הכנסת. צילום: דוד אריאב
- ③ המדרוך עמירם מסביר לבוגרי הריאלית קוגל 1965 על בית הכנסת.
צילום: דוד אריאב

הפינה הירוקה

לפי החוק ניתן להעביר מסילת ברזל, דרך ו/או צנרת בשטחי בית הספר, אבל לא להשתמש בקרקע לבנייה שאינה משרתת את מטרות בית הספר. אני מקווה שחוק זה יאפשר גם לדורות הבאים ליהנות מהמקום, ושגורלו יהיה שונה מזה של גימנסיה הרצליה שנהרסה לטובת הקמתו של מגדל שלום.

ניתן לבקר כיום באתר בליווי הדרכה שתואמה מראש מול מרכז המבקרים. הסיוורים מתבצעים בימי חול.

כיום לומדים כאן כ-1,500 תלמידים בשלוש מסגרות עיקריות:

- א. בית ספר תיכון שש שנתי חילוני
- ב. תיכון חקלאי דתי
- ג. בית ספר שש שנתי ישראלי-צרפתי של רשת אליאנס

סגירת המעגל

מדי שנה אני מארגן מפגש של בוגרי המגמה הריאלית בבית ספר התיכון ע"ש קוגל בחולון, מחזור 1965. היינו 34 תלמידים בכיתה, אבל כעשרה מאיתנו כבר הלכו לעולמם, ומבין הנותרים חלק אינם מאותרים כך שאינם מודעים למפגש השנתי. המפגש כולל כמו כל אירוע חגיגי בארץ הקודש ארוחה במסעדה, אבל משתדלים שכל מפגש ישלב גם משהו תרבותי-נוסטלגי שרובנו מצאו בו עניין. בפברואר 2020 נבחר בית הספר מקווה ישראל כעוגן התרבותי של המפגש. הזמנו סיור מאורגן במרכז המבקרים, וקיבלנו מדריך מלווה עתיר ידע שהפך את הסיור בן השעתיים למרתק. חבריי לכיתה נהנו מאוד, והמסקנה היחידה הייתה שצריך היה להקצות עוד זמן כדי למצות את החוויה עד תומה. הסיור המודרך מתאים גם לביקור של משפחה עם ילדים ונכדים, כתחליף או כתוספת לארוחה טובה. ○

יצחק בן עוזר - עיתונאי, מרצה ויועץ
itzikben2001@yahoo.com
WWW.MASLULETIUL.COM
054-4625035

האטרקטיביות הגדולה כיום של מקווה ישראל מיוחסת לעובדה שבתוך גוש אורבני גדול וצפוף שמוכר כגוש דן ניתן למצוא כאן קצת שלוה ורוגע וליהנות מפריחה וריחות של כפר (אפילו הריח מהרפת נתפס כריח ניחוח יחסית לעשן שבערים שמסביב). הצמחייה במקווה ישראל מחייבת התייחסות מיוחדת.

אחת הדוגמאות הבולטות היא עץ הפיקוס הבנגלי. גובהו של העץ שנשתל בשנת 1888 כ-15 מ', קוטר הצמרת 30 מ' וקוטר הגזע מגיע לכשני מ'. לעץ יש גזע מרכזי, וסביבו מספר רב של גזעים משניים שהתפתחו משורשי אוויר שהתפצלו מענפיו וניתן לחשוב בטעות שמדובר בעצים נוספים. העץ שפיתח מספר רב של "צאצאים" משתרע על שטח של כמעט דונם.

הגן הבוטני של מקווה ישראל מצדיק לבדו את הביקור במקום. הפרויקט של פיתוח הגן החל בשנים 1923-1924, כאשר אליהו קראוזה ניהל את בית הספר. באותן השנים נשתלו כאן בעיקר עצי אשל ושיטה, אבל השתילים הללו לא שרדו, ולמעשה העץ היחיד ששרד מאותה תקופה היה ארז הלבנון. כעבור כמה שנים הוחלט להשקיע יותר מחשבה בתכנון הגן הבוטני, ואז הוקצה שטח של כ-80 דונם, והוא חולק לחלקות שבכל אחת נשתלו שתילים מסוג אחד. מדי שנה היו נוטעים כאן זנים נוספים שפותחו במשתלה המקומית או במשתלות אחרות בארץ. בגן ניתן למצוא למעלה מ-1,200 זנים, והוא משמש הן את התלמידים שלומדים בבית הספר והן מורים לגננות ולבוטניקה בסביבה האורבנית שסובבת את מקווה ישראל.

לאחר קום המדינה

לאחר הקמתה של מדינת ישראל עבר ניהול בית הספר לידי חברה בבעלות משותפת של מדינת ישראל וחברת אליאנס (הזכויות על הקרקע נותרו בידי חברת אליאנס). בשנת 1976 נחקק בכנסת "חוק בית הספר החקלאי מקווה ישראל, תשל"ז-1976", שאמור להבטיח את המשך התפקוד של בית הספר במקום ולחסום שינויים ביעוד הקרקע.